

ประเทศไทย โลกาภิวัตน์ กับเพศภาวะ: นโยบายด้านการท่องเที่ยว ของประเทศไทย กับการย้ายฐานงานดูแล และการผลิตซ้ำในระดับโลก

ศิริจิต สุนันตะ

สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล

วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา 37(1): มกราคม - มิถุนายน 2561

บทความ

**Thailand, Globalization, and Gender:
Thai tourism policies and
the global outsourcing of care
and reproductive work**

Sirijit Sunanta

Research Institute for Languages and Cultures of Asia (RILCA),
Mahidol University

contact: sirijit.sun@mahidol.ac.th

บทความนี้เป็นการนำเสนอประเด็นอภิปรายเชิงวิพากษ์ว่าด้วยนโยบายด้านการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและบริการของรัฐไทย โดยเชื่อมโยงกับมินท์คั้นแนลสตรีนียมว่าด้วยงานดูแลและการผลิตซ้ำ การวิจัยเอกสารและทบทวนงานศึกษาสะท้อนให้เห็นมิติทางเพศภาวะของโลกาภิวัตน์ที่ประเทศไทยเข้าไปมีส่วนร่วม ทั้งในระดับของการกำหนดนโยบายระดับชาติและความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มต่างๆ รวมทั้งระหว่างพลเมืองกับรัฐ ภายใต้ตรรกะของระบอบเสรีนิยมใหม่ รัฐไทยได้พยายามเปลี่ยนตัวเองเป็นผู้ประกอบการที่ส่งเสริมบริการด้านงานดูแล เพื่อตอบสนองตลาดการท่องเที่ยวพำนักระยะยาวและการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ การพัฒนาประเทศไทยให้เป็นที่พำนักของผู้สูงอายุชาวต่างชาติเป็นส่วนหนึ่งของความพยายามเพื่อปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ของประเทศ จากที่เคยเป็นปลายทางการท่องเที่ยวทางเพศมาสู่ศูนย์กลางของบริการด้านการดูแล อย่างไรก็ตาม ในเชิงรูปธรรม นโยบายเหล่านี้กลับส่งเสริมความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศชนชั้น กลุ่มชาติพันธุ์ และรัฐชาติ ซึ่งในขณะเดียวกันอาจเป็นอุปสรรคต่อการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบอื่นๆ กับผู้ย้ายถิ่นชาวตะวันตกในประเทศไทย

คำสำคัญ: โลกาภิวัตน์, เพศภาวะ, นโยบายการท่องเที่ยว, งานดูแล, ความสัมพันธ์ใกล้ชิด

บทคัดย่อ

ABSTRACT

This article offers a critical discussion of Thai tourism policies with a particular reference to the feminist approach to care and reproductive work. Documentary research and literature review illustrate how the issues of globalization and gender have been embedded in both national policy making and social relations between different groups, including between Thai state and its citizen. Under the logics of neoliberalism, Thai state has transformed itself as an entrepreneurial state, who commoditizes care and intimacy for long-stay, and medical and wellness tourism. The development of Thailand as a destination for international retirement migration is one of the national strategies to transform the country's image as a destination for sex tourism to a hub for care services. However, such policies have in practice reproduced asymmetrical power relations between genders, classes, ethnic groups, and nation states; and at the same time hindered other forms of social relations between the locals and Western migrants in Thailand.

keywords: globalization, gender, tourism policy, care, intimacy

บทความนี้เป็นการนำเสนอประเด็นอภิปรายเชิงวิพากษ์ว่าด้วยนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวของรัฐไทยภายใต้กรอบมโนทัศน์เพศภาวะกับโลกาภิวัตน์ โดยผู้เขียนได้สังเคราะห์ประเด็นและอ้างอิงข้อมูลบางส่วนจากกรณีศึกษาว่าด้วยการย้ายถิ่นของชาวเยอรมันในประเทศไทย (Jaisuekun 2017; Jaisuekun and Sunanta 2016; ขวัญชนก ใจชื้อกุล 2560) งานศึกษาการย้ายถิ่นข้ามชาติของชาวเยอรมันเพื่อมาพำนักระยะยาวในพัทยาของขวัญชนก ใจชื้อกุล (Jaisuekun 2017)¹ ใช้มโนทัศน์ “การย้ายถิ่นเพื่อเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ชีวิต” (lifestyle migration) เป็นมโนทัศน์หลัก และพบว่าผู้ย้ายถิ่นชาวเยอรมันในประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นชายที่มีอายุมากกว่า 50 ปี และอธิบายแรงจูงใจในการย้ายถิ่นและการเปลี่ยนแปลงในชีวิตหลังจากย้ายมายังประเทศไทยในลักษณะเดียวกับบทพรรณนาของผู้ย้ายถิ่นเพื่อเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ชีวิต ได้แก่ การมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นหลังการย้ายถิ่น ค่าครองชีพที่ต่ำลง ความเครียดจากการทำงานลดลง

นอกจากนี้ยังพบว่าความสัมพันธ์กับผู้หญิงไทยเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งในชีวิตหลังการย้ายถิ่น ชายชาวเยอรมันในประเทศไทยมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับผู้หญิงไทยในรูปแบบต่างๆ เช่น บางคนแต่งงานและอยู่กินกับผู้หญิงไทยในประเทศเยอรมนีจนฝ่ายชายเกษียณอายุแล้วจึงย้ายมาพำนักในประเทศไทยด้วยกัน บางคนเป็นหม้ายและพบคู่ชีวิตที่เป็นหญิงไทยหลังการย้ายถิ่น และบางคนก็พอใจที่จะเที่ยวและมีความสุขกับผู้หญิงไทยในสถานบันเทิงโดยไม่มีข้อผูกมัด กรณีของชาวเยอรมันในประเทศไทยจึงเป็นการย้ายถิ่นเพื่อเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ชีวิต ซึ่งมีความเกี่ยวพันใกล้ชิดกับการย้ายถิ่นเพื่อการแต่งงาน (Jaisuekun and Sunanta 2016) การย้ายถิ่นมาพำนักระยะยาวในประเทศไทยไม่ใช่ทางเลือกเพื่อการผ่อนคลายเท่านั้น แต่ในบางกรณีก็ตอบสนองความจำเป็นด้านเศรษฐกิจสำหรับผู้เกษียณอายุชาวเยอรมันที่ต้องการรักษาคุณภาพชีวิตที่ดีเอาไว้เมื่อรายได้ลดลงในวัยหลังเกษียณ (ขวัญชนก ใจชื้อกุล 2560)

¹ วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตสาขาวัฒนธรรมศึกษา เรื่อง “German Migrants in Pattaya, Thailand: Lifestyle, motivation and integration” โดย ขวัญชนก ใจชื้อกุล ได้รับทุนสนับสนุนจากโครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว. ด้านมนุษยศาสตร์-สังคมศาสตร์ ประจำปีงบประมาณ 2558 (ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์โดย ศิริจิต สุนันตะ).

งานศึกษาข้างต้นชี้ให้เห็นว่าการย้ายถิ่นของชาวเยอรมันในประเทศไทยเป็นส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์เชิงเพศภาวะระหว่างประเทศไทยกับโลก รวมทั้งชี้ถึงมิติด้านเพศภาวะของประสบการณ์โลกาภิวัตน์ของไทย โดยเสนอข้อถกเถียงว่าประเทศไทยกำลังทำหน้าที่เป็นผู้ให้บริการงานดูแลแก่ประเทศที่มีการพัฒนาทางเศรษฐกิจสูงกว่า ผ่านอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง กว่าห้าสิบปีที่ผ่านมา ประเทศไทยส่งเสริมให้การท่องเที่ยวและอุตสาหกรรมบริการเป็นสินค้าส่งออกหลักที่มีบทบาทนำในระบบเศรษฐกิจของประเทศ ปัจจุบันการท่องเที่ยวและภาคบริการของไทยพัฒนาความหลากหลายและมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยส่งเสริมการท่องเที่ยวพำนักระยะยาว การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ และการพัฒนาประเทศไทยให้เป็นที่พำนักของผู้สูงอายุชาวต่างชาติ รัฐมีเป้าหมายชัดเจนที่จะมุ่งไปสู่การเป็นผู้นำอุตสาหกรรมบริการในระดับโลก โดยอาศัยความได้เปรียบด้านค่าครองชีพและค่าจ้างแรงงานที่ต่ำกว่าของประเทศไทยเมื่อเทียบกับประเทศที่มีเศรษฐกิจเข้มแข็งกว่า

หากวิเคราะห์จากมุมมองของนักวิชาการสตรีนิยมที่ศึกษากระบวนการโลกาภิวัตน์การจัดวางตัวเองของประเทศไทยเป็นไปตามปรากฏการณ์ที่นักสตรีนิยมเรียกว่า “การแบ่งงานด้านการผลิตซ้ำในระดับโลก” (global divisions of reproductive labour) หรือ “ห่วงโซ่การดูแลในระดับโลก” (global care chain) อันหมายถึงกระบวนการที่ประเทศที่มีสถานะทางเศรษฐกิจด้อยกว่ารับหน้าที่ในการดูแลและฟื้นฟูเด็ก ผู้ป่วย คนชรา ผู้ที่เหนื่อยล้าจากการทำงาน ตามตรรกะของระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ที่รัฐ ผลักภาระการผลิตซ้ำให้เป็นหน้าที่ของตลาดและปัจเจก นักสตรีนิยมใช้แนวคิดนี้อธิบายปรากฏการณ์การเคลื่อนย้ายระดับโลกในบางเรื่อง เช่น การนำเข้าแม่บ้านจากประเทศฟิลิปปินส์ในทวีปยุโรปและอเมริกาเหนือ เพื่อให้ผู้หญิงชนชั้นกลางในประเทศพัฒนาแล้วสามารถเข้าสู่ตลาดแรงงานในวิชาชีพที่ใช้ทักษะสูงกว่า การเคลื่อนย้ายผู้ป่วยและผู้สูงอายุจากประเทศที่พัฒนาแล้ว ไปใช้บริการทางการแพทย์และการดูแลในประเทศกำลังพัฒนาที่มีค่าใช้จ่ายต่ำกว่าและ / หรือมีบริการที่เข้าถึงได้ง่ายกว่า หรือแม้แต่การท่องเที่ยวหรือการย้ายถิ่นเพื่อเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ชีวิตของประชากรจากประเทศที่พัฒนาแล้วไปยังประเทศกำลังพัฒนา เพื่อแสวงหาการพักผ่อนและคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ในส่วนของประเทศกำลังพัฒนา

อุตสาหกรรมบริการและการรับหน้าที่ผลิตซ้ำในระดับโลกเป็นช่องทางสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจ การให้คุณค่ากับการผลิตซ้ำว่าเป็นบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงและมีบทบาททรงในระบบการผลิตโลก ทำให้หน้าที่เหล่านี้ถูกถ่ายเทไปยังภูมิภาคที่มีต้นทุนต่ำกว่า

ความไม่เท่าเทียมเชิงอำนาจในมิติของเพศภาวะ ชนชั้น เชื้อชาติ และรัฐชาติ แผ่ฝังอยู่ในกระบวนการโลกาภิวัตน์และการเคลื่อนย้ายไหลเวียนของทุน ผู้คน แนวคิด และสิ่งของ ประสบการณ์การย้ายถิ่นของชาวเยอรมันในประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากวาทกรรมการท่องเที่ยวเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทย ที่มีพัฒนาการจากการส่งเสริมการท่องเที่ยวทางเพศ (อย่างชัดเจนแต่ไม่เปิดเผยเป็นทางการ) มาเป็นการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพและการท่องเที่ยวพำนักระยะยาวหลังเกษียณ อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวดึงดูดให้ชาวเยอรมันกลุ่มหนึ่งเข้ามาพำนักในประเทศไทย และในขณะเดียวกันก็ตีกรอบความสัมพันธ์ระหว่างพวกเขากับคนไทยและสังคมไทย เมื่อชาวต่างชาติถูกมองว่าเป็นโอกาสทางเศรษฐกิจมากกว่าเป็นสมาชิกของชุมชนและของชาติ

บทความนี้จะทบทวนมโนทัศน์แนวสตรีนิยมเกี่ยวกับงานดูแลและการผลิตซ้ำเพื่อนำเสนอมิติทางเพศภาวะของโลกาภิวัตน์ที่ประเทศไทยเข้าไปมีส่วนร่วมผ่านนโยบายรัฐด้านการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและบริการ และจะวิเคราะห์ของนโยบายรัฐด้านการท่องเที่ยวต่อความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มต่างๆ และระหว่างพลเมืองกับรัฐ การทบทวนความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับโลกผ่านมุมมองสตรีนิยมยังแสดงให้เห็นว่าปัจจุบันรัฐไทยในยุคเสรีนิยมใหม่พยายามเปลี่ยนตัวเองเป็นผู้ประกอบการด้านการให้บริการงานดูแลเพื่อทำตลาดเฉพาะกลุ่มในระบบเศรษฐกิจโลก และเพื่อสร้างภาพลักษณ์ทางศีลธรรมแบบกระฎุมพีด้วยการปฏิเสธภาพลักษณ์ของการเป็นปลายทางการท่องเที่ยวทางเพศ แต่ในทางรูปธรรมนโยบายเหล่านี้กลับส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างเพศในระดับโลกในรูปแบบที่ไม่ต่างจากเดิมมากนัก

มิติเชิงเพศภาวะของโลกาภิวัตน์

โลกาภิวัตน์มีมิติทางเพศภาวะที่วาทกรรมกระแสหลักมักมองข้ามไป นักสตรีนิยมได้ตั้งข้อสังเกตเชิงวิพากษ์ต่อมโนทัศน์โลกาภิวัตน์ว่าขาดความอ่อนไหวทางเพศภาวะและมีอคติทางเพศ มโนทัศน์โลกาภิวัตน์เน้นการเคลื่อนย้ายไหลเวียนในระดับโลกของผู้คน ขาวสารทุน วัตถุ ความคิด การอ่อนแรงของชาติที่ท่ามกลางการเคลื่อนย้ายไหลเวียนขนานใหญ่ การพ่ายแพ้ของพรมแดนรัฐชาติต่อตลาดโลก เศรษฐกิจโลก และบรรษัทข้ามชาติที่เคลื่อนย้ายทุนได้อย่างเสรีและรวดเร็ว การติดต่อสื่อสารและเทคโนโลยีที่เชื่อมต่อส่วนต่างๆ ของโลกให้เป็นชุมชนเดียวกันภายใต้ระบบทุนนิยมโลก และการไร้สภาพของการมีเขตแดนที่ชัดเจน (deterritorialization) (Appadurai 1996) นักสตรีนิยมมองว่าการเน้นการเคลื่อนย้ายไหลเวียนแบบไร้ขีดจำกัด (hypermobility) ในมโนทัศน์โลกาภิวัตน์และการข้ามชาติ ทำให้มโนทัศน์เหล่านี้มีอคติของเพศชาย (Pratt and Yeoh 2003) นักสตรีนิยมยังวิพากษ์ความเป็นนามธรรมของมโนทัศน์โลกาภิวัตน์ที่มองข้ามความจริงและความเฉพาะเจาะจงของชีวิตประจำวัน ตลอดจนความจริงที่ว่ามนุษย์แต่ละคนมีประสบการณ์ต่อการข้ามชาติและโลกาภิวัตน์แตกต่างกันตามสถานะทางสังคม (ชนชั้น สีผิว และเพศ) ท้องถิ่นและรัฐชาติที่ตนสังกัด นักสตรีนิยมเรียกร้องให้มีการศึกษาโลกาภิวัตน์จากประสบการณ์จริงในชีวิตประจำวัน (Pratt and Yeoh 2003; Nagar et al. 2002)

งานของนักภูมิศาสตร์สตรีนิยมชี้ให้เห็นว่ามโนทัศน์โลกาภิวัตน์ให้ความสำคัญกับบางพื้นที่ ปริมาณพล และกิจกรรม เช่น ให้ความสำคัญกับการผลิตมากกว่าการผลิตซ้ำ พื้นที่สาธารณะมากกว่าพื้นที่ส่วนตัว และให้ความสนใจกับหน่วยการวิเคราะห์บางหน่วยและผู้เล่นบางกลุ่ม เช่น รัฐชาติ บรรษัทข้ามชาติ มากกว่าหน่วยอื่นๆ เช่น ครอบครัว ชุมชน และร่างกาย เป็นต้น (Nagar et al. 2002) ในขณะที่บทความว่าด้วยมุมมองสตรีนิยมในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของผู้คนกับกระบวนการโลกาภิวัตน์ (Mountz and Hyndman 2006) ได้ชี้ให้เห็นว่ามิติความเป็นโลก (the global) กับความใกล้ชิดคุ้นชิน (the intimate) มีความเชื่อมโยงกันอย่างลึกซึ้งและไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ตัวอย่างเช่น ตลาดเงินตลาดทุนโลกที่มีลักษณะเป็นนามธรรม แท้จริงแล้วดำเนินไปได้ด้วยแรงงานของคนทำงานที่มีร่างกายที่ต้องการการดูแล การประชุมระดับโลกของนักลงทุนหรือตัวแทนระดับชาติ

ต้องพึ่งพาแรงงานดูแลของแม่บ้านที่ทำความสะอาดห้องพักในโรงแรม คนครัวที่ประกอบอาหาร พนักงานต้อนรับ พนักงานเสิร์ฟอาหาร และคนขับรถแท็กซี่ เป็นต้น ภายใต้เศรษฐกิจแบบทุนนิยมโลก ร่างกาย อารมณ์ และความสัมพันธ์ใกล้ชิด (intimacy) ถูกนำเข้าสู่ระบบการตลาดและการเคลื่อนย้ายระดับโลก

แรงงานอารมณ์: การทำให้ความสัมพันธ์ใกล้ชิดเป็นสินค้า ในมิติการเคลื่อนย้ายระดับโลก

ความสัมพันธ์ใกล้ชิดเป็นส่วนสำคัญของชีวิตมนุษย์ที่นักวิชาการกระแสหลักมักมองข้าม แต่เป็นพื้นที่ที่นักสตรีนิยมให้ความสนใจ อาร์ลี ฮอคส์ไชลด์ (Arlie Hochschild) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน ได้วิเคราะห์สังคมอเมริกันสมัยใหม่ที่ตลาดเข้ามามีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนความสัมพันธ์ทางสังคม รวมไปถึงในพื้นที่ของความสัมพันธ์ใกล้ชิด ฮอคส์ไชลด์อธิบายว่าในขณะที่ผู้หญิงอเมริกันเข้าสู่ตลาดแรงงานมากขึ้น ครอบครัวมีขนาดเล็กลง และรัฐบาลไม่ได้ให้สวัสดิการแก่ประชาชนอย่างเพียงพอ ผู้คนจำนวนมากหันไปพึ่งระบบตลาดในการตอบสนองความต้องการด้านร่างกายและอารมณ์ในพื้นที่ของความสัมพันธ์ใกล้ชิด เช่น การปรึกษาผู้เชี่ยวชาญที่รับจ้างช่วยเหลือและให้คำปรึกษาในการหาคู่ชีวิต การใช้บริการคลินิกให้คำปรึกษาเรื่องชีวิตคู่ การจ้างแม่บ้านหรือผู้ช่วยมาทำงานบ้านและดูแลเด็ก ผู้ป่วย และผู้สูงอายุในครอบครัว และการใช้บริการทางการแพทย์เพื่อช่วยให้มีบุตร ชีวิตส่วนตัวซึ่งโดยปกติถูกมองว่าเป็นพื้นที่สงวนไว้ระหว่างคนใกล้ชิด เช่น สามเณรยา สมาชิกในครอบครัว และไม่ควรให้คนภายนอกรับรู้หรือเข้ามาเกี่ยวข้อง ได้เข้าไปผูกพันกับการแลกเปลี่ยนทางการตลาดมากขึ้น (Hochschild 2003; 2013)

นอกจากนี้ ฮอคส์ไชลด์ยังได้กล่าวถึงแรงงานแบบใหม่ที่เรียกว่า “แรงงานอารมณ์” (emotional labor) ที่หมายถึงงานที่คนงานต้องจัดการอารมณ์ของตนเองให้เหมาะสมตามความต้องการของงาน โดยมักหมายถึงงานบริการที่ต้องมีปฏิสัมพันธ์กับลูกค้า เช่น พนักงานต้อนรับบนเครื่องบิน พนักงานต้อนรับในร้านอาหารและโรงแรม ซึ่งการยิ้มแย้มแจ่มใส ความเป็นมิตรและปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อลูกค้าเป็นส่วนสำคัญของงาน แรงงานอารมณ์มี

ความสำคัญมากขึ้นในบริบทที่ความสัมพันธ์ใกล้ชิดถูกนำเข้าสู่การแลกเปลี่ยนแบบตลาด นักวิชาการกลุ่มหนึ่งเริ่มใช้แนวคิดที่เรียกว่า “แรงงานใกล้ชิด” (intimate labor) เพื่ออธิบายงานที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ใกล้ชิดทั้งทางร่างกายและอารมณ์ หรือการทำงานกับข้อมูลหรือเรื่องราวส่วนตัวของคนอื่น (Boris and Parreñas 2010) เช่น การซื้อขายบริการทางเพศ บริการคู่รักให้เช่า การ “บริจาค” (ขาย) ไช้และสเปิร์ม การรับจ้างอุ้มบุญ งานต้อนรับแขกในสถานบันเทิงและบริการเพื่อนเที่ยว (hostessing) พนักงานของศูนย์บริการลูกค้าสัมพันธ์ (call center) งานเสริมสวยและทำเล็บ และงานรับใช้ในบ้าน

ทั้งนี้ นักสตรีนิยมกลุ่มหนึ่งเห็นว่าการซื้อขายแลกเปลี่ยนความสัมพันธ์ใกล้ชิดในบริบทตลาดมีมิติของความเป็นโลกและการเคลื่อนย้ายในระดับโลกแฝงอยู่ เห็นได้จากงานด้านอารมณ์ ร่างกาย และการผลิตซ้ำที่มักถูกส่งไปให้ประเทศกำลังพัฒนาทำ หรือการว่าจ้างแรงงานย้ายถิ่นจากประเทศกำลังพัฒนา โดยเฉพาะแรงงานผู้หญิง ให้มารับหน้าที่เหล่านี้ เช่น ปรากฏการณ์การส่งออกแม่บ้านชาวฟิลิปปินส์ไปยังฮ่องกง (Constable 2007) สิงคโปร์ (Asis, Huang, and Yeoh 2014) และประเทศในแถบยุโรปและอเมริกา (เช่น Pratt 1999) นอกจากนั้นฟิลิปปินส์ยังส่งออกพยาบาลจำนวนมากไปสหรัฐอเมริกา (Choy 2003) ผู้หญิงชาวศรีลังกาย้ายถิ่นไปเป็นแรงงานทำงานบ้านในประเทศแถบตะวันออกกลาง (Gamburd 2000) บริษัทที่รับดำเนินการศูนย์บริการลูกค้าสัมพันธ์เข้าไปตั้งฐานอยู่ในประเทศอินเดีย และจ้างพนักงานท้องถิ่นที่มีค่าจ้างถูกกว่าเพื่อทำหน้าที่ให้บริการลูกค้าในสหรัฐอเมริกา (Vora 2010) ผู้หญิงย้ายถิ่นชาวเกาหลีในสหรัฐอเมริกาจำนวนมากเข้าสู่ธุรกิจร้านทำเล็บเพื่อการเสริมสวย จนทำให้ธุรกิจนี้ในอเมริกาถูกมองแบบเหมารวมว่าเป็นธุรกิจของคนเกาหลี (Kang 2010) นอกจากนี้ยังมีธุรกิจการท่องเที่ยวทางเพศ โดยประเทศที่เป็นที่รู้จักในฐานะปลายทางของการท่องเที่ยวทางเพศ ได้แก่ ประเทศไทย ฟิลิปปินส์ และประเทศในแถบแคริบเบียน

อีกตัวอย่างหนึ่งคือการเดินทางข้ามชาติเพื่อรับบริการทางการแพทย์เพื่อช่วยให้มีบุตร รวมไปถึงการรับจ้างอุ้มบุญข้ามชาติที่มีประเทศปลายทางสำคัญ เช่น อินเดีย (Pande 2010) และไทย (Whittaker 2009) การย้ายฐานการให้บริการการผลิตซ้ำในระดับโลกนี้ ราเชล ซาเลซาร์ ปาร์เรญาส (Rhacel Salazar Parreñas) เรียกว่า “การแบ่งงานด้านการ

ผลิตซ้ำในระดับโลก” (Parreñas 2005) และอาร์ลี ฮอคส์ไชลด์ เรียกว่า “ห่วงโซ่งานดูแลระดับโลก” (Hochschild 2003) เพราะเมื่อผู้หญิงย้ายถิ่นไปรับจ้างทำงานเป็นแม่บ้านเพื่อดูแลครอบครัวในประเทศปลายทาง งานดูแลในครอบครัวของพวกเธอในประเทศต้นทางจะถูกถ่ายเทไปให้ผู้หญิงคนอื่นๆ มารับช่วงแทน โดยอาจจะเป็นสมาชิกในครอบครัวที่เป็นผู้หญิงหรือแม้แต่การจ้างแม่บ้านในประเทศต้นทางอีกต่อหนึ่ง ซึ่งมีค่าใช้จ่ายถูกกว่าเมื่อเทียบกับรายได้ที่จะได้รับในประเทศปลายทาง งานดูแลและงานผลิตซ้ำมักถูกมองว่าเป็นบทบาทของผู้หญิง และในอุดมคติแล้วผู้หญิงจะทำงานเหล่านี้ให้กับสมาชิกในครอบครัวด้วยความรัก โดยไม่ได้รับค่าตอบแทน เมื่องานดูแลด้านร่างกายและอารมณ์ถูกนำเข้าสู่การตลาด งานเหล่านี้มักถูกมองว่ามีมูลค่าและสถานะต่ำ ไม่ใช่งานมีเกียรติ คนที่รับจ้างทำงานเหล่านี้จึงมักเป็นผู้หญิงที่มีสถานะทางเศรษฐกิจสังคมต่ำหรือเป็นผู้หญิงย้ายถิ่น บทความนี้จะวิเคราะห์พัฒนาการในด้านบทบาทของประเทศไทย ในฐานะที่เป็นผู้ให้บริการงานดูแลด้านร่างกายและอารมณ์ในระดับโลก กระบวนการนี้เริ่มต้นมาจากการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวจนเป็นรายได้หลักส่วนหนึ่งของประเทศดังที่กล่าวในหัวข้อถัดไป

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของประเทศไทย: การเปลี่ยนผ่านจากอดีตสู่ปัจจุบัน

การท่องเที่ยวนับเป็นอุตสาหกรรมหลักที่สร้างรายได้ให้กับประเทศไทย นับตั้งแต่รัฐบาลส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวอย่างเป็นทางการ โดยการตั้งองค์การการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยขึ้นเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2502 นโยบายด้านการท่องเที่ยวและภาพลักษณ์ของประเทศในฐานะปลายทางการท่องเที่ยวตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจ โคเฮ โคกิโซ (Kohei Kogiso) ได้แบ่งช่วงพัฒนาการด้านอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของประเทศไทยออกเป็น 3 ช่วง คือ *ระยะที่หนึ่ง* ยุคก่อนอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ประเทศไทยเป็นที่รู้จักของคนภายนอกในฐานะดินแดนที่มีความแปลกน่าพิศวง (exotic) *ระยะที่สอง* การเกิดขึ้นของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวโดยการส่งเสริมของรัฐบาลเพื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจชาติ อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของประเทศไทยเกิดขึ้นในบริบทสงครามเย็น ซึ่งประเทศไทยเป็นที่ตั้งของฐานทัพอเมริกัน

และเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของทหารอเมริกันที่มาประจำในภูมิภาคนี้ อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวไทยจึงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสงครามเย็น การทหาร และความบันเทิงทางเพศ (Truong 1983) จนทำให้ประเทศไทยเป็นที่รู้จักว่าเป็นปลายทางของการท่องเที่ยวทางเพศ และความบันเทิงในยามค่ำคืน ประเทศไทยในสายตาของคนภายนอกจึงมีมิติของความเฝ้ายวนทางเพศ (erotic) *ระยะที่สาม* ในปัจจุบันรัฐบาลมีนโยบายใหม่ๆ ในการพัฒนาการท่องเที่ยวไทยให้มีความหลากหลายมากขึ้น โดยเฉพาะการเน้นมิติทางด้านสุขภาพ ผ่านการส่งเสริมการท่องเที่ยวทางการแพทย์และสุขภาพ (Kogiso 2012)

ตั้งแต่ช่วงราว พ.ศ. 2533 เป็นต้นมา รัฐบาลมีแนวคิดและโครงการใหม่ๆ ในการพัฒนาการท่องเที่ยวไทย เช่น เน้นภาพลักษณ์การเป็นครัวโลกและแหล่งอาหารอร่อย การประชาสัมพันธ์กรุงเทพฯ ให้เป็นเมืองแห่งแฟชั่น การจัดกิจกรรมด้านวัฒนธรรม ความคิดสร้างสรรค์ กีฬาและสันทนาการ ความพยายามเหล่านี้เป็นยุทธศาสตร์ในการสร้างภาพลักษณ์ใหม่ให้กับประเทศไทย และแก้ไขภาพลักษณ์การเป็นปลายทางการท่องเที่ยวทางเพศ (Nuttavuthisit 2006) เพื่อขยายกลุ่มนักท่องเที่ยวให้มีจำนวนผู้หญิง เด็ก และครอบครัวเพิ่มมากขึ้น จากที่ผ่านมาประเทศไทยมีสัดส่วนนักท่องเที่ยวชายที่เดินทางมาคนเดียวค่อนข้างสูง โดยเฉพาะจากประเทศในกลุ่มยุโรป สหรัฐอเมริกา และออสเตรเลีย นโยบายการส่งเสริมประเทศไทยให้เป็นปลายทางการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพและการแพทย์นั้น เริ่มต้นขึ้นใน พ.ศ. 2546 เมื่อรัฐบาลตั้งคณะกรรมการผลักดันแผนยุทธศาสตร์ให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางด้านสุขภาพและการแพทย์ของเอเชีย (Apivantanaporn and Walsh 2012) นโยบายนี้ดำเนินต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยล่าสุดรัฐบาลได้มีการดำเนินงานที่สำคัญ ได้แก่

- 1) กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศไทยให้เป็นศูนย์กลางสุขภาพนานาชาติ (medical hub) (พ.ศ. 2559-2568) ระยะ 10 ปี ซึ่งรวมถึงการเป็นศูนย์กลางบริการวิชาการและงานวิจัยเกี่ยวกับสุขภาพ (กรมสนับสนุนบริการสุขภาพ กระทรวงสาธารณสุข 2559)
- 2) แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการและส่งเสริมประเทศไทยให้เป็นศูนย์กลางด้านการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (medical and wellness tourism) ตามคำสั่ง

กระทรวงสาธารณสุข วันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2558 โดยบูรณาการการทำงานร่วมกับกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา ซึ่งที่ผ่านมาได้พัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายในประเด็นเร่งด่วน เช่น การพัฒนาระบบประกันอุบัติเหตุสำหรับชาวต่างชาติที่เดินทางเข้าสู่ประเทศไทย การจัดทำข้อเสนอบริการด้านสุขภาพเพื่อตอบสนองความต้องการเฉพาะของชาวต่างชาติจากแต่ละประเทศ บูรณาการการทำงานร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการจัดสร้างเมืองสุขภาพ (wellness city) แบบครบวงจร การผลิตสื่อประชาสัมพันธ์ความพร้อมในการเป็นศูนย์กลางด้านสุขภาพนานาชาติ เป็นต้น²

สำหรับประเทศไทย การท่องเที่ยวมีความหมายมากไปกว่าการเป็นอุตสาหกรรมหลักที่ทำรายได้ให้กับประเทศ การท่องเที่ยวยังเป็นโครงการของรัฐ และเป็นส่วนหนึ่งของวาทกรรมการพัฒนาที่หน่วยงานรัฐทั้งส่วนกลางและท้องถิ่นให้การสนับสนุน นอกจากนี้ ภาวษาที่ใช้ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวไทยให้กับชาวต่างชาติยังสะท้อนถึงวิธีที่คนไทยมองความเป็นไทย และเป็นที่มาของความภาคภูมิใจและชาตินิยมเชิงวัฒนธรรมที่เกิดจากความชื่นชมความเป็นไทยตามแบบที่รัฐส่งเสริม (Del Casino and Hanna 2000; Reynolds 2002; Sunanta 2005) การท่องเที่ยวไทยที่พัฒนาไปสู่การเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวเชิงการแพทย์และสุขภาพ ยังรวมไปถึงการส่งเสริมการท่องเที่ยวพำนักระยะยาวและการย้ายถิ่นของผู้สูงอายุชาวต่างชาติให้เข้ามาพำนักในประเทศไทยด้วย

การย้ายถิ่นเพื่อเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ชีวิต

การย้ายถิ่นของประชากรจากประเทศที่มีเศรษฐกิจเข้มแข็งกว่าไปยังประเทศที่มีเศรษฐกิจอ่อนแอกว่าและค่าครองชีพต่ำกว่าเพื่อใช้ชีวิตหลังเกษียณอายุ เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

² ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้จากสื่อเผยแพร่ของกรมสนับสนุนบริการสุขภาพ กระทรวงสาธารณสุข เช่น รายงานข่าวการประชุมของคณะกรรมการฯ ในปี 2559 (http://hss.moph.go.th/show_topic.php?id=396) และรายงานสรุปผลการดำเนินงานตามนโยบายการพัฒนาประเทศไทยให้เป็นศูนย์กลางสุขภาพนานาชาติ (medical hub) ประจำปีงบประมาณ 2560 (http://hss.moph.go.th/fileupload_doc/2017-12-18-1-17-37017766.pdf) เป็นต้น.

ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา (Husa et al. 2014; Toyota and Xiang 2012) การย้ายถิ่นข้ามชาติเพื่อใช้ชีวิตหลังเกษียณ เช่น การย้ายถิ่นของผู้สูงอายุจากประเทศญี่ปุ่นและประเทศตะวันตกเข้ามาพำนักในประเทศไทย สามารถทำความเข้าใจได้ด้วยแนวคิดการย้ายถิ่นเพื่อเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ชีวิต ซึ่งเป็นแนวคิดที่ค่อนข้างใหม่ในการศึกษาการย้ายถิ่น ตามปกติแล้วการย้ายถิ่นมักเป็นการย้ายถิ่นจากต้นทางที่มีการพัฒนาทางเศรษฐกิจต่ำกว่าไปยังปลายทางที่มีการพัฒนาทางเศรษฐกิจสูงกว่า โดยผู้ย้ายถิ่นมีแรงจูงใจทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญและเป็นการย้ายถิ่นของประชากรในวัยทำงานเพื่อจุดมุ่งหมายในการทำงานสร้างฐานะและส่งเงินกลับมายังท้องถิ่นต้นทาง ขณะที่การย้ายถิ่นเพื่อเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ชีวิตเป็นการย้ายถิ่นของประชากรจากท้องถิ่นต้นทางที่มีการพัฒนาทางเศรษฐกิจสูงกว่า ไปยังท้องถิ่นปลายทางที่มีการพัฒนาทางเศรษฐกิจต่ำกว่า โดยมีแรงจูงใจในการย้ายถิ่นเพื่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ชีวิต หรือเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีกว่า (Benson and O'Reilly 2009) เช่น อากาศที่อบอุ่น วิถีชีวิตที่ไม่เร่งรีบ ความสมดุลระหว่างการทำงานกับการใช้ชีวิต ค่าครองชีพที่ต่ำกว่า

ทั้งนี้แนวคิดเรื่องการย้ายถิ่นเพื่อเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ชีวิตเกิดขึ้นในยุโรปเพื่ออธิบายปรากฏการณ์การย้ายถิ่นรูปแบบใหม่ โดยเฉพาะจากเมืองสู่ชนบท และจากประเทศในยุโรปเหนือ เช่น อังกฤษ ไปยังยุโรปใต้ เช่น สเปนและโปรตุเกส ซึ่งอาจเป็นการย้ายถิ่นตามฤดูกาล การมีบ้านหลังที่สองเพื่อใช้พักผ่อนเป็นครั้งคราว หรือการย้ายถิ่นหลังเกษียณอายุ การย้ายถิ่นในลักษณะนี้จะมีความเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวและการบริโภค โดยปลายทางการย้ายถิ่นมักเป็นปลายทางการท่องเที่ยว และนักท่องเที่ยวบางคนตัดสินใจย้ายถิ่นไปพำนักในสถานที่ท่องเที่ยวที่ตนเองชื่นชอบ การย้ายถิ่นเพื่อเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ชีวิตสะท้อนสังคมสมัยใหม่ที่ปัจเจกครุ่นคิดเพื่อเลือกรูปแบบการดำเนินชีวิตที่สะท้อนความเป็นตัวเอง โดยมีโลกาภิวัตน์ ความสะดวกในการเดินทาง การสะสมทรัพยากรของประชากรวัยเกษียณ และความยืดหยุ่นของเวลาและรูปแบบการทำงานเป็นปัจจัยที่เอื้อให้เกิดปรากฏการณ์การย้ายถิ่นรูปแบบใหม่นี้ (Benson and O'Reilly 2009) ซึ่งปัจจุบันได้ขยายตัวและครอบคลุมพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่กว้างขวางขึ้น รวมถึงประเทศไทยที่กลายเป็นปลายทางการย้ายถิ่นของผู้สูงอายุชาวต่างชาติ

รัฐไทยได้พยายามส่งเสริมแนวโน้มนี้โดยเห็นว่าเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยว และเป็นโอกาสทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการผลักดันนโยบายเพื่อดึงดูดให้ชาวต่างชาติที่มีฐานะทางเศรษฐกิจมั่นคงเข้ามาพำนักระยะยาวในประเทศไทย ดังเช่นมติคณะรัฐมนตรีในการประชุมเมื่อวันที่ 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2559 ได้อนุมัติในหลักการให้ขยายเวลาพำนักในราชอาณาจักรไทยสำหรับกลุ่มพำนักระยะยาว (long-stay visa) จากเดิม 1 ปี เป็น 10 ปี ตามข้อเสนอของที่ประชุมคณะกรรมการการพัฒนาและส่งเสริมประเทศไทยให้เป็นศูนย์กลางด้านการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (medical and wellness tourism) ครั้งที่ 5/2559 โดยให้ดำเนินการในกลุ่มผู้เดินทางจาก 14 ประเทศ ได้แก่ เดนมาร์ก นอร์เวย์ เนเธอร์แลนด์ สวีเดน ฝรั่งเศส ฟินแลนด์ อิตาลี เยอรมนี สวิตเซอร์แลนด์ ออสเตรเลีย สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ญี่ปุ่น แคนาดา โดยผู้สมัครจะต้องมีอายุ 50 ปีขึ้นไป และต้องมีเงินฝากในบัญชี 3 ล้านบาทขึ้นไป หรือมีรายได้ต่อเดือน 100,000 บาทขึ้นไป³

รัฐไทยในฐานะรัฐผู้ประกอบการ

ภายใต้ภาวะเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ รัฐได้ปรับเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ของตนโดยผันตัวไปเป็นรัฐผู้ประกอบการ (entrepreneurial state) จากข้อเสนอของเดวิด ฮาร์วีย์ (David Harvey) ที่กล่าวว่ารัฐพยายาม “จัดระบบการจัดการเชิงโครงสร้างและสถาบันใหม่เพื่อพัฒนาขีดความสามารถในการแข่งขัน (ทางการค้า) ของตนเองโดยเปรียบเทียบกับรัฐอื่นๆ ในตลาดโลก” (Harvey 2005 อ้างใน Rodriguez 2010, xvi) งานศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของรัฐฟิลิปปินส์ในฐานะนายหน้าส่งออกแรงงาน (labor brokerage state) ไปทั่วโลก ได้แสดงให้เห็นว่ารัฐฟิลิปปินส์มีนโยบายและกลไกต่างๆ ในการส่งเสริมสนับสนุนการส่งออกแรงงานข้ามชาติอย่างเป็นระบบ เช่น การจัดตั้งองค์การการจ้างงานต่างประเทศ (Philippines

³ ดูรายละเอียดได้จากมติคณะรัฐมนตรีเรื่อง “การขยายระยะเวลาพำนักในราชอาณาจักรไทยสำหรับกลุ่มพำนักระยะยาว (Long Stay Visa),” ในการประชุมวันที่ 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2559 ที่เผยแพร่ทางเว็บไซต์ของสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (<https://bit.ly/2A0pKaY>).

Overseas Employment Administration: POEA) และองค์การสวัสดิการแรงงานในต่างประเทศ (Overseas Workers Welfare Administration: OWWA) เพื่อบริหารจัดการและดูแลการส่งออกแรงงานฟิลิปปินส์ นอกจากนี้ รัฐบาลยังให้ความสนใจกับการส่งออกแรงงานข้ามชาติ เช่น การจัดการฝึกอบรมแรงงานก่อนการเดินทาง การส่งเสริมและสนับสนุนการส่งออกแรงงานข้ามชาติอย่างเป็นระบบ โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะเพิ่มขีดความสามารถและการแข่งขันในการส่งออกแรงงานข้ามชาติเพื่อสร้างรายได้สูงสุดให้กับประเทศด้วยลักษณะเช่นนี้ รัฐบาลได้บริหารจัดการและมีวิสัยทัศน์เหมือนกับองค์กรธุรกิจ ที่มุ่งพัฒนาขีดความสามารถในการแข่งขัน ทำการตลาด และสร้างรายได้สูงสุด (Rodriguez 2010)

รัฐไทยมีแนวโน้มในลักษณะเดียวกันในการผลักดันธุรกิจการท่องเที่ยว การบริการด้านสุขภาพ การพักผ่อนและการใช้เวลาว่าง รวมไปถึงการใช้ชีวิตหลังเกษียณ โดยมองว่าธุรกิจนี้เป็นโอกาสทางเศรษฐกิจของประเทศ ในขณะที่การเติบโตของภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมการผลิตดูเหมือนจะถึงทางตัน และไม่สามารถนำพาประเทศให้พ้นไปจากกับดักการเป็นประเทศรายได้ปานกลางได้ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมตลอดจนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ที่เน้นนวัตกรรมและการท่องเที่ยว สะท้อนถึงความพยายามของรัฐในการส่งเสริมธุรกิจนี้ ในประเทศไทย การร่วมมือระหว่างรัฐกับภาคธุรกิจจะเป็นเรื่องปกติและเป็นสิ่งที่พึงปรารถนา หน่วยงานต่างๆ ของรัฐไม่ว่าจะเป็นกระทรวงพาณิชย์ กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม กระทรวงการต่างประเทศ สายการบินแห่งชาติ (ซึ่งรัฐเป็นผู้ถือหุ้นใหญ่) ตลอดจนสถาบันการศึกษาและแหล่งทุนการวิจัยของรัฐ ก็ถูกระดมให้มาช่วยส่งเสริมและสนับสนุนธุรกิจการท่องเที่ยวและบริการสุขภาพสำหรับตลาดนานาชาติ

เป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อรัฐและภาคธุรกิจร่วมมือกันจนแทบจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของกันและกันแล้ว จะมีระบบตรวจสอบถ่วงดุลในส่วนของผลกระทบต่อประชากรกลุ่มด้อยโอกาสบ้างหรือไม่อย่างไร และเมื่อรัฐผันตัวไปเป็นรัฐผู้ประกอบการแล้ว รัฐจะละทิ้งบทบาทในการดูแลคุ้มครองสวัสดิภาพและสิทธิขั้นพื้นฐานให้กับพลเมือง โดยเฉพาะพลเมืองกลุ่มด้อยโอกาสหรือไม่ อย่างไร ประชากรกลุ่มหนึ่งที่มีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว บริการสุขภาพ และงานดูแลอื่นๆ คือแรงงานดูแลในระดับล่าง ซึ่งส่วนใหญ่แล้ว

เป็นแรงงานผู้หญิง ความได้เปรียบของประเทศไทยในการเป็นประเทศผู้ให้บริการแรงงานดูแลคือค่าแรงที่ต่ำ ถึงแม้ค่าแรงในภาคบริการและการท่องเที่ยวจะสูงกว่าภาคการเกษตรและอุตสาหกรรมการผลิต แต่ก็มีความไม่แน่นอนด้านรายได้ การจ้างงานและระยะเวลาการทำงาน การจ้างงานในภาคบริการด้านการท่องเที่ยวมักมีลักษณะไม่เป็นทางการหรือกึ่งทางการ ทำให้ลูกจ้างไม่ได้รับการคุ้มครองและสวัสดิการตามที่กฎหมายกำหนดอย่างเต็มที่ งานในภาคบริการระดับล่างมีโอกาสก้าวหน้าในอาชีพระยะยาวค่อนข้างจำกัด นอกจากนี้ งานร่างกายและงานดูแลในหลายๆ บริบท เช่น พนักงานนวดสปา ยังมีความเสี่ยงที่จะถูกฉ้อโกงและคุกคามทางเพศอีกด้วย (นฤมล พูนมูลศรี 2554)

มาตรการต่างๆ ของรัฐในการมุ่งสร้างมาตรฐานสินค้าและบริการ การทำการตลาดและส่งเสริมภาคธุรกิจ ดูเหมือนจะไม่ได้ให้ความสำคัญเท่าที่ควรกับการคุ้มครองดูแลสวัสดิภาพของพลเมือง และการกระจายผลประโยชน์จากธุรกิจการท่องเที่ยวและบริการสุขภาพอย่างเป็นธรรม นอกจากนี้ ยังขาดงานศึกษาด้วยผลกระทบของการส่งออกแรงงานดูแลและบริการสุขภาพต่อสังคมไทยและพลเมืองไทย ในขณะที่สังคมไทยเองก็ก้าวเข้าสู่การเป็นสังคมผู้สูงอายุ และต้องพึ่งพาแรงงานดูแลจากประเทศเพื่อนบ้านซึ่งมีค่าจ้างแรงงานต่ำกว่าแรงงานไทย เพื่อมาเติมเต็มความต้องการด้านการดูแลเด็ก ผู้ป่วย และผู้สูงอายุ จึงเกิดเป็นห่วงโซ่การดูแลที่มีความซับซ้อนมากขึ้น ยิ่งไปกว่านั้น มโนทัศน์อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจยังมีผลต่อความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มต่างๆ เมื่อชาวต่างชาติตัดสินใจเข้ามาพำนักระยะยาวในประเทศไทย

ธุรกิจการท่องเที่ยว: นัยต่อความสัมพันธ์ทางสังคมในบริบทไทย

ภายใต้มโนทัศน์ธุรกิจการท่องเที่ยวเพื่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นมโนทัศน์หลักที่รัฐบาลส่งเสริมมาตลอด ชาวต่างชาติในประเทศไทยถูกมองว่าเป็นนักท่องเที่ยวและเป็นลูกค้า นโยบายทางเศรษฐกิจของรัฐบาลด้านการท่องเที่ยวยังแฝงนัยว่าชาวต่างประเทศโดยเฉพาะชาวตะวันตกนั้นมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดี และเป็นแหล่งรายได้ของไทย ความหมายแฝงเหล่านี้มีผลต่อความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้ย้ายถิ่นชาวตะวันตกกับสังคมไทย ชาวตะวันตกที่ตัดสินใจ

ย้ายถิ่นมาพำนักระยะยาวในประเทศไทย แม้ว่าจ้างตั้งถิ่นฐานอยู่ในประเทศไทยเป็นระยะเวลาหลายปีก็ยังคงถูกมองว่าเป็นนักท่องเที่ยวผู้อาศัยชั่วคราว ชาวตะวันตกที่พำนักในประเทศไทยมีความรู้สึกที่ถูกละเลย โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ จากราคาสินค้าและบริการที่ชาวต่างประเทศต้องจ่ายแพงกว่า ชาวตะวันตกหลายคนรวมทั้งผู้ชายที่มีคู่เป็นคนไทยมองว่าคนไทยเห็นฝรั่งเป็นแหล่งเงินหรือ “ตุ๋เอทีเอ็ม” เคลื่อนที่ (Howard 2009, 210)

นอกจากนั้น งานวิจัยที่ผ่านมายังพบว่าการมีส่วนร่วมในสังคมไทยของชาวตะวันตกในประเทศไทยมีระดับค่อนข้างต่ำ โดยส่วนใหญ่จะมีความสัมพันธ์ทางสังคมกับกลุ่มชาวต่างชาติด้วยกัน และไม่รู้สึกรเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย ไม่ว่าจะอยู่อาศัยในประเทศไทยเป็นเวลานานเท่าใด (Lafferty 2016; Jaisuekun and Sunanta 2016; Chuenglertsiri and Kanchanachitra 2016) ส่วนหนึ่งเป็นเพราะชาวต่างชาติในประเทศไทย โดยเฉพาะที่อาศัยอยู่ในเมืองใหญ่และแหล่งท่องเที่ยว สามารถดำเนินชีวิตในประเทศไทยได้โดยไม่ต้องเรียนรู้ภาษาและวัฒนธรรมไทยหรือปรับตัวเข้ากับสังคมไทย (Chuenglertsiri and Kanchanachitra 2016) อีกสาเหตุหนึ่งเป็นเพราะชาวต่างชาติในประเทศไทยส่วนใหญ่มิมีปฏิสัมพันธ์กับคนไทยแบบผิวเผินในบริบทของการท่องเที่ยว โดยชาวต่างชาติมีบทบาทเป็นลูกค้าและผู้รับบริการ ในขณะที่ชาวไทยทำหน้าที่เป็นผู้ให้บริการ

งานวิจัยของขวัญชนก ใจชื้อกุล (Jaisuekun 2017) ได้แสดงให้เห็นว่าชาวเยอรมันในประเทศไทยมีปฏิสัมพันธ์กับคนไทยเฉพาะพนักงานในร้านอาหาร พนักงานต้อนรับของอาคารที่พักอาศัย และผู้ให้บริการต่างๆ ความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยกับชาวต่างชาติ โดยเฉพาะชาวตะวันตก จึงมักเป็นความสัมพันธ์ที่อยู่บนฐานของการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ และไม่ได้เป็นการแลกเปลี่ยนในฐานะเพื่อนที่เท่าเทียมและมีความสนใจทางสังคมร่วมกัน วาทกรรมการท่องเที่ยวจึงหยุดยั้งการย้ายถิ่นชาวตะวันตกในประเทศไทยไว้ในฐานะนักท่องเที่ยว ไม่ใช่สมาชิกส่วนหนึ่งของสังคม ในขณะที่วาทกรรมเกี่ยวกับชาติพันธุ์ภาวะและความหลากหลายทางวัฒนธรรมของประเทศไทยในปัจจุบัน ก็ยังเน้นเฉพาะความหลากหลายของชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนที่จะเกิดรัฐชาติไทยสมัยใหม่ วาทกรรมสาธารณะยังไม่ได้ให้ความสนใจกับความหลากหลายแบบใหม่ที่เกิดจากการย้ายถิ่นข้ามชาติในสังคมร่วมสมัย ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยที่เป็นสังคมพหุวัฒนธรรม

จินตนาการของรัฐกับความเป็นจริง

นโยบายรัฐในการส่งเสริมการท่องเที่ยวผ่านกระยะยาวและการย้ายถิ่นเพื่อใช้ชีวิตหลังเกษียณของชาวต่างชาติในประเทศไทย อาจเป็นส่วนหนึ่งในความพยายามสร้างความหลากหลายให้กับการท่องเที่ยวไทย และปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์การเป็นปลายทางการท่องเที่ยวทางเพศ การประชาสัมพันธ์โครงการการท่องเที่ยวผ่านกระยะยาว (long-stay tourism) ของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยนั้นมักกลุ่มเป้าหมายเป็นชาวตะวันตกวัยเกษียณอายุที่เป็นคู่สามีภรรยา แต่ในความเป็นจริงกลับพบว่าชาวตะวันตกที่ผ่านกระยะยาวในประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นผู้ชายวัยหลังเกษียณและมีคู่เป็นหญิงไทย (Howard 2009; Jaisuekun and Sunanta 2016; Thompson, Kitiarsa, and Smutkupt 2016)

งานวิจัยของจวิญชนก (Jaisuekun 2017) พบว่าการย้ายถิ่นของชาวเยอรมันที่มาผ่านกระยะยาวในประเทศไทย อาจจัดให้เป็นการย้ายถิ่นเพื่อเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ชีวิต กล่าวคือ พวกเขาพูดถึงการตัดสินใจเลือกย้ายถิ่นจากประเทศเยอรมนีเพื่อมามีคุณภาพชีวิตที่ดีกว่าในประเทศไทย นอกจากนี้ ผู้ย้ายถิ่นชาวเยอรมันในพัตยาายังเป็นอดีตนักท่องเที่ยวที่เคยมาเที่ยวประเทศไทยเป็นประจำก่อนที่จะตัดสินใจย้ายถิ่น ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งของการย้ายถิ่นเพื่อเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ชีวิต อย่างไรก็ตาม การย้ายถิ่นเพื่อเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ชีวิตของชาวเยอรมันในประเทศไทย มีความแตกต่างจากการย้ายถิ่นเพื่อเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ชีวิตในบริบทอื่นๆ และมีความใกล้เคียงกับการย้ายถิ่นผ่านการสมรส (marriage migration) เนื่องจากผู้ย้ายถิ่นชาวเยอรมันในพัตยา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเพศชาย มีอายุเกิน 50 ปี และมักมีคู่เป็นหญิงไทย ทั้งนี้โอกาสในการพบรักและมีคู่เป็นหญิงไทยคือแรงจูงใจสำคัญที่ทำให้ชายชาวตะวันตกย้ายมาผ่านกระยะยาวในประเทศไทย (Howard 2009) ผู้ย้ายถิ่นชาวเยอรมันในพัตยาบางคนใช้ชีวิตเหมือนนักท่องเที่ยวทางเพศ แต่ส่วนใหญ่แล้วจะใช้ชีวิตครอบครัวกับภรรยาคนไทย บางคู่ใช้ชีวิตร่วมกันในเยอรมนีเป็นเวลาหลายปี จนกระทั่งตัดสินใจย้ายมาอยู่ประเทศไทยในวัยเกษียณของฝ่ายชาย เนื่องจากฝ่ายหญิงอยากใช้ชีวิตที่บ้านเกิด ส่วนหนึ่งเป็นเพราะค่าครองชีพในประเทศไทยต่ำกว่า และมีบริการทางการแพทย์ที่มีคุณภาพและเข้าถึงได้ง่ายกว่า

การแต่งงานข้ามวัฒนธรรมระหว่างหญิงไทยกับชายชาวตะวันตกเป็นปรากฏการณ์ที่เติบโตขึ้นอย่างเห็นได้ชัดในประมาณสองทศวรรษที่ผ่านมา ต้นกำเนิดของปรากฏการณ์นี้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับการเป็นปลายทางการท่องเที่ยวทางเพศของประเทศไทย (Sunanta and Angeles 2013) จำนวนผู้หญิงไทยที่ย้ายถิ่นผ่านการสมรสไปยังประเทศแถบยุโรปตะวันตกและสแกนดิเนเวียในปัจจุบัน คิดเป็นสัดส่วนที่มีนัยสำคัญของจำนวนพลเมืองไทยที่ย้ายถิ่นไปยังประเทศปลายทางดังกล่าว โดยผู้ย้ายถิ่นชาวไทยในทวีปยุโรปหลายประเทศ เช่น เยอรมนี สหราชอาณาจักร ไอร์แลนด์ สวีเดน และเดนมาร์ก มีสัดส่วนเป็นผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย⁴ ซึ่งตรงกันข้ามกับผู้ย้ายถิ่นชาวตะวันตกในประเทศไทยที่มีสัดส่วนผู้ชายมากกว่าผู้หญิง ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่าการท่องเที่ยวทางการแพทย์และการท่องเที่ยวพำนักระยะยาวที่รัฐบาลต้องการส่งเสริมเพื่อยกระดับการท่องเที่ยวของไทย ในความเป็นจริงแล้วยังคงมีความต่อเนื่องกับพัฒนาการก่อนหน้าของการท่องเที่ยวไทย คือการเป็นปลายทางของการท่องเที่ยวทางเพศ

การวิเคราะห์ปรากฏการณ์เหล่านี้อย่างเชื่อมโยงกัน ช่วยให้เห็นบทบาทความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับโลกาภิวัตน์ ซึ่งมีมิติเชิงเพศภาวะอย่างชัดเจน ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ที่รัฐไทยสวมบทบาทรัฐผู้ประกอบการ ในการส่งเสริมประเทศไทยให้เป็นผู้ให้บริการงานดูแลด้านร่างกายและอารมณ์ในระดับโลก โดยการจับมือกับภาคเอกชน ส่งเสริมธุรกิจด้านการพักผ่อนหย่อนใจและความบันเทิง บริการทางการแพทย์ สุขภาพ และการดูแลผู้สูงอายุ มโนทัศน์เรื่องการส่งเสริมธุรกิจการท่องเที่ยวเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจอาจเป็นอุปสรรคต่อการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบอื่นๆ กับผู้ย้ายถิ่นชาวตะวันตกในประเทศไทยที่มีจำนวนเพิ่มสูงขึ้น เนื่องจากท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่แรงงานดูแลและแรงงานใกล้ชิดถูกแปรเป็นสินค้าเพื่อการแลกเปลี่ยนด้วยเงิน หลายคนก็ยังปรารถนาที่จะได้รับการดูแลในแบบดั้งเดิมในบริบทของครอบครัว อันเป็นแรงจูงใจให้ผู้ชายชาวตะวันตกหลายคนเลือกเดินทางมาประเทศไทย ที่ซึ่งพวกเขามีโอกาสได้พบและใช้ชีวิตกับผู้หญิงไทยที่จะเป็นเพื่อนและดูแลพวกเขาในวัยสูงอายุ

⁴ ข้อมูลสัดส่วนของคนไทยย้ายถิ่นเพศหญิงและชายในเยอรมนีได้จากบทความของ พัทยา เรือนแก้ว และ วรมน สิ้นสุวรรณ ใน *วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา* ฉบับเดียวกันนี้.

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

- ขวัญชนก ใจซื่อกุล. 2560. “‘เพื่อชีวิตที่ดีกว่า’: แรงจูงใจทางเศรษฐกิจกับการย้ายถิ่นของชาวเยอรมันในพัทยา.” *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์* 10(2): 41-80.
- นฤมล พุยมูลตรี. 2554. “ความพึงพอใจในการทำงานของพนักงานสปาในกรุงเทพมหานคร.” *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (วัฒนธรรมศึกษา), มหาวิทยาลัยมหิดล*.

เอกสารภาษาอังกฤษ

- Apivantanaporn, Thanan, and John Walsh. 2012. “Driving Force for Service Innovation through Creating Unique Value Proposition: Capitalizing on cultural identity in the spa industry of Chiangmai, Thailand.” *Information Management and Business Review* 4(5): 242-251.
- Appadurai, Arjun. 1996. *Modernity at Large: Cultural dimensions of modernity*. Minneapolis: University of Minesota.
- Asis, Maruja Milagros B., Shirlena Huang, and Brenda S. A. Yeoh. 2004 “When the Light of the Home is Abroad: Unskilled female migration and the Filipino family.” *Singapore Journal of Tropical Geography* 25(2): 198-215.
- Benson, Michaela, and Karen O'Reilly. 2009. “Migration and the Search for a Better Way of Life: A critical exploration of lifestyle migration.” *The Sociological Review* 57(4): 608-25.
- Boris, Eileen, and Rhacel Salazar Parreñas. 2010. “Introduction.” In *Intimate Labors: Cultures, technologies, and the politics of care*, edited by Eileen Boris and Rhacel Salazar Parreñas, 1-12. California: Stanford University Press.
- Chuenglertsiri, Pattaporn, and Manasigan Kanchanachitra. 2016. “‘Thai Way’ or ‘My Way’: A qualitative study of integration and well-being among long-term European migrants in Thailand.” In *Population and Society 2016: Thailand in the era of transnational migration*, edited by Kerry Richter, Lylla Winzer

and Marc Voelker, 71-89. Institute for Population and Social Research, Mahidol University, Nakhon Pathom.

Choy, Catherine Ceniza. 2003. *Empire of Care: Nursing and migration in Filipino American history*. Durham and London: Duke University Press.

Constable, Nicole. 2007. *Maid to Order in Hong Kong: Stories of migrant workers*. Ithaca, New York: Cornell University Press.

Del Casino, Vincent J. Jr., and Stephen P. Hanna. 2000. "Representations and Identities in Tourism Map Spaces." *Progress in Human Geography* 24(1): 23-46.

Gamburd, Michele Ruth. 2000. *The Kitchen Spoon's Handle: Transnationalism and Sri Lanka's migrant housemaids*. Ithaca and London: Cornell University Press.

Harvey, David. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.

Hochschild, Arlie Russell. 2003. *The Commercialization of Intimate Life: Notes from home and work*. Los Angeles and London: University of California Press.

Hochschild, Arlie Russell. 2013. *The Outsourced Self: What happens when we pay others to live our lives for us*. New York: Metropolitan Books.

Howard, Robert W. 2009. "The Migration of Westerners to Thailand: An unusual flow from developed to developing world." *International Migration* 47(2): 193-225.

Husa, Karl, Christian Vielhaber, Julia Jostl, Krisztina Veress, and Birgit Wieser. 2014. "Searching for Paradise?: International retirement migrants in Hua Hin and Cha-am, Thailand." In *Southeast Asian Mobility Transitions: Issues and trends in migration and tourism*, edited by Karl Husa, Alexander Trupp, and Helmut Wohlschlägl, 137-167. Vienna: Department of Geography and Regional Research, University of Vienna.

Jaisuekun, Kwanchanok. 2017. "German Migrants in Pattaya, Thailand: Lifestyle, motivations, and integration." Master's Thesis (Cultural Studies), Mahidol University.

- Jaisuekun, Kwanchanok, and Sirijit Sunanta. 2016. "Lifestyle Migration in Thailand: A case studies of German migrants in Pattaya." *Thammasat Review* 19(2): 89-103.
- Kang, Miliann. 2010. *The Managed Hand: Race, gender, and the body in beauty service work*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Kogiso, Kohei. 2012. "Thai Massage and Health Tourism in Thailand: Tourism acculturation process of 'Thai massage'." *International Journal of Sport and Health Science* 10: 65-70.
- Lafferty, Megan. 2016. "Migrating Masculinities, Shifting Subjectivities: The lives of Western men in northeast Thailand." PhD Thesis. (Social and Political Sciences), University of Melbourne.
- Mountz, Alison, and Jennifer Hyndman. 2006. "Feminist Approach to the Global Intimate." *Women's Studies Quarterly* 34(1/2): 446-463.
- Nagar, Richa, Victoria Lawson, Linda McDowell, and Susan Hanson. 2002. "Locating Globalization: Feminist (re)reading of the subjects and spaces of globalization." *Economic Geography* 78(3): 257-284.
- Nuttavuthisit, Krittinee. 2006. "Branding Thailand: Correcting the negative image of sex tourism." *Place Branding and Public Diplomacy* 3(1): 21-30.
- Pande, Amrita. 2010. "Commercial Surrogacy in India: Manufacturing a perfect mother-worker." *Signs* 35(4): 969-992.
- Parreñas, Rhacel Salazar. 2005. *Children of Global Migration: Transnational families and gendered woes*. Stanford: Stanford University Press.
- Pratt, Geraldine. 1999. "From Registered Nurse to Registered Nanny: Discursive geography of Filipina domestic workers in Vancouver, B.C." *Economic Geography* 7(3): 215-236.
- Pratt, Geraldine, and Brenda Yeoh. 2003. "Transnational (Counter) Topographies." *Gender, Place and Culture* 10(2): 159-166.

- Reynolds, Craig J. 2002. "Thai Identity in the Age of Globalization." In *National Identity and Its Defenders: Thailand today*, edited by Craig J. Reynolds, 308-333. Chiang Mai: Silk Worm Books.
- Rodriguez, Robyn Magalit. 2010. *Migrants for Export: How the Philippine state brokers labor to the world*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.
- Sunanta, Sirijit. 2005. "The Globalization of Thai Cuisine." Paper presented at the Canadian Council for Southeast Asian Studies Conference, York University, Toronto, October 14-16, 2005.
- Sunanta, Sirijit, and Leonora Angeles. 2013. "From Rural Life to Transnational Wife: Agrarian transition, gender mobility, and intimate globalization in transnational marriages in northeast Thailand." *Gender, Place and Culture* 20(6): 699-717.
- Thompson, Eric C., Pattana Kitiarsa, and Suriya Smutkupt. 2016. "From Sex Tourist to Son-in-law: Emergent masculinities and transient subjectivities of *farang* men in Thailand." *Current Anthropology* 57(1): 53-71.
- Toyota, Mika, and Biao Xiang. 2012. "The Emerging Transitional 'Retirement Industry' in Southeast Asia." *International Journal for Sociology and Social Policy* 32(11/12): 708-719.
- Truong, Thanh-Dam. 1983. "The Dynamics of Sex Tourism: The case of Southeast Asia." *Development and Change* 14(4): 533-553.
- Vora, Kalindi. 2010. "The Transmission of Care: Affective economies and Indian call centers." In *Intimate Labors: Cultures, technologies, and politics of care*, edited by Eileen Boris and Rhacel Salazar Parreñas, 33-62. Stanford: Stanford University Press.
- Whittaker, Andrea. 2009. "Global Technologies and Transnational Reproduction in Thailand." *Asian Studies Review* 33: 319-332.

เอกสารออนไลน์

กรมสนับสนุนการบริการสุขภาพ กระทรวงสาธารณสุข. 2559. ยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศไทยให้เป็นศูนย์กลางสุขภาพนานาชาติ (Medical Hub) (พ.ศ. 2560-2569).
 กรุงเทพฯ: กรมสนับสนุนการบริการสุขภาพ กระทรวงสาธารณสุข. สืบค้นวันที่ 5
 กุมภาพันธ์ 2561. <https://bit.ly/2LeV1fk>.

